

KANTELERUNOJEN TODELLISUUSPOHJA.

Yleinen on ollut se käsitys, että Väinämöisen soitin oli viisi-kielinen kantele. Niinpä kaikki suomalaiset taiteilijat, jotka ovat kuvittaneet Kalevalan soittoepisodeja, ovat antaneet kanteleen ikilaulajamme käsille (ks. kirjoitustani »Väinämöisen kantele kuvissa.» Kalevalaseuran vuosikirja 5). Runontutkijat puolestaan (JULIUS ja KAARLE KROHN), ottaen aineistokseen toisinnot, ovat löytäneet näissä säkeitä, jotka tarkoittavat jotakin muuta soitinta (lähinnä harppua). Jo alun toista sataa vuotta sitten monitutkijamme GOTTLUND esitti ajatuksen, että jouhikielinen jousisoitin (2-kielinen jouhikantele) oli suomalaisilla metallikielistä sormintasoitinta (5-kielistä kanteletta) vanhempi; hänen perustelunsa on SALMINEN julkaissut toisessa paikassa tätä vuosikirjaa. Gottlundin käsitykseen on tällä vuosisadalla yhtynyt OTTO ANDERSSON, v. 1923 ilmestyneessä väitöskirjassaan laajasti puolustaen sitä näkökantaa, että jousisoittimella, nimenomaan jouhikanteleella l. jouhikolla, olisi »merkittävä osuus Kalevalan runoudessa» ja siten myös muinaissuomalaisten elämässä.

Arvostellessani tätä teosta tuoreeltaan esitin suppeasti sormintasoittimemme kanteleen vanhemmuutta todistavia näkökantoja (»Jouhikanteleen alkuperä.» Suomen Musiikkilehti, 1923, ss. 105 ja seur.). Tämä kysymys ansaitsee kuitenkin

yksityiskohtaisempaa pohdintaa. Seuraavassa koetan nyt tarkastella kantelerunoja kansatieteellisen esine- y. m. aineiston valossa. Lukijaa raskauttavalta runosäkeiden erittelyltä sekä lähteiden osoittelulta voin omalta osaltani pidättyä; suomalaisvirolaisen runoaineiston perusteellinen käsittely on suoritettu jo KAARLE KROHNIN (KRH, ss. 60—131; Eesti Rahvalaulud, ss. XXI—XXXV) sekä OTTO ANDERSSONIN (Stråkh., ss. 66—100) tutkimuksissa.

Soittimen nimitykset.

Kautta koko suomalais-virolaisen alueen tavataan runoissa valtavasti yleisimpänä nimitys *kantele* (*kannel*), johon myös sellaiset karjalaiset muunnokset kuin *kantele* (*-oinen*), *kantelevo*, *kantervo* liittyvät. Suomalaisella taholla esiintyy 'kanteleen' kertosanoina *soillo*, *ilo*, *viisikieli* sekä *harppu*; virolaisella taas *pill*, *ilupill*, *lustipill*, *kuuekieline*, *viul*.

To d e l l i s u u d e s s a on kanteleeksi nimitetty sorminta-soitinta, jonka vähin kieliluku on 5. Suurimmassa osassa Suomea ja Viroa sekä Inkerissä, Taka-Karjalassa ja Vepsässä ei tietävästi muuta kielisoitinta ennen vanhaan käytettykään. Niillä seuduin Savoia ja Karjalaa, joissa viulua edeltänyt jousisoitin on tunnettu, on se saanut kansanomaiset nimitykset: *jouhikantele* (*-kannel*), *jouhikko*, *jouhikas*, (yhdeltä ilomantsilaiselta soittajalta) *harppu*. — V i r o s s a esiintyy, ERMuuseum'in luettelossa, *kannel* ja *Eesti kannel* yhden kerran kumpikin jouhikon sukuisen, sikäläisillä rannikkoruotsalaisilla tavatun *talharpan* virolaisena nimityksenä; RUSSWURM mainitsee Hiidenmaalta nimityksen *Rootsi kandel*. Soittaja, joka käytti 'Eesti kannel'-nimitystä, oli (Anderssonin mukaan) ruotsalaisten vanhempain virolaistunut poika. WIEDEMANN ilmoittaa sanakirjassaan,

kannel-sanan yhteydessä, että *käzi-kannel* tarkoittaa kitaraa ja lyyryä; *kiige-kannel*, *vibu-kannel* jousella soitettavaa 'harp-pua' (Harfe); *sörme-kannel* sormilla soitettavaa 'harppua', *suu-kannel* 'suurumpua' (Mundtrommel). Sanojen levinneisyydestä ei ole tietoja. 'Kiigekannel' ja 'vibukannel' voivat mahdollisesti tarkoittaa jousikon tapaista soitinta, jos nämä nimitykset ovat Viron länsirannikolta. Setunmaalla on *kiik* viulun yleinen nimitys; *käzi-kannel*-sanaa on käytetty sikäläisissä runoissa 'tyttären' kertonimityksenä (siis: tytärlapsi on käsillä, sylissä pidettävä kuten kannel).

Ylipäänsä 'kannel' yksin riittää sormintasoitimmemme nimitykseksi kaikkialla, jotavastoin jousisoittimen ollessa kyseessä käytetään selittävää määräyssanaa (suom. 'jouhi', vir. 'eesti', 'rootsi') tai muodostuu nimitys aivan itsenäiseksi (suom. 'jousihikko', 'jousikas'). Tosin on kanteletta (esim. GOTTLUNDIN ja K. COLLANIN mukaan) nimitetty 'vaskikanteleeksi' Savossa ja Pohjois-Karjalassa, siis seuduilla, joissa kanteleen ohella jousihikkaakin on soitettu. Olen kuullut Savossa myös 'sormikantele'-nimityksen (vrt. vir. 'sörmekannel'). PORTHANILLA esiintyy pelkästään 'kantele' (5-kielisen sormintasoitimen nimitys); 'jousikantele'- ja 'harppu'-nimisten soitinten P. sanoo olevan rakenteeltaan toistensa sukulaisia. Erittäin huomattava on, että yksinomaan sormintasoitintamme tarkoitetaan 'Väinämöisen kantele'-nimityksellä, joka esiintyy esim. Impilahdella (eräs vanha soittaja vakuutti minulle, että viisikielinen on »Väinämöisen perua») ja Kaukolassa, siis juuri jousikon käyttöseuduilla. Ettei tämä ole kirjallista tietä omaksuttu nimitys, todistaa SALMISEN maininta, että Vermlannin suomalaiset muistelivat vaskikielistä soitinta, jonka nimi oli 'Väinämöisen kantele' (ks. tämän vuosik. s:lle 137). — 'Harppu'-nimityksestä

mainitsen oman kuulemani nojalla, että rajakarjalaiset soittajat tarkoittavat sillä nykyään harmonikkaa.

Soittimen levinneisyys.

Kantele r u n o j a on koottu laajoilta alueilta, joissa jouhikosta ei ole edes muistotietoja (Inkeri, Vienan Karjala). Virossa setukaiset, vanhoja pitämyksiä viimeiseen asti tallettanut heimo, tuntevat vain kantele-sanan ja -soittimen (*kannõl*). Aunuksen Karjalasta, aivan rajan viereltä, mainitsee Sortavalan museon luettelo olevan peräisin yhden jouhikon, joka rakennetyyppinä on erään suistamolaisen jouhikon vastine (vrt. Stråkh., s. 105, kuv. 11, 12). Sen nimitys on *jouhkannel* eikä, kuten aunukselainen muoto olisi, *-kandeleh*. Samassa Suurenmäen kylässä, josta tämä soitin mainitaan museoon tuoduksi (1880—90-luvulla), kävi tämän kirjoittaja kesällä 1919. 80-vuotias kanteleensoittaja, jolta tein muistiinpanoja, ei sanonut nähneensäkään jouhikoksi kuvaamaani soitinta. Kun ei muualla rajan takana eikä myöskään rajan tällä puolen Suojärven ja Salmin pitäjissä (kanteleen käyttöseuduilla) ole tiedetty jouhikosta mitään, ja kun lisäksi olen joutunut toteamaan, ettei Sortavalan museon luettelo ole kaikkein luotettavimpia, supistuu jouhikon todellinen levinneisyysalue Etelä-Savoon, Etelä- ja Pohjois-Karjalaan sekä Itä-Karjalan »luterilaisiin» ja näiden »kreikkalaisiin» rajapitäjiin (Sortavala, Impilahti, Suistamo). — Kanteleen levinneisyyttä olen käsitellyt äskettäin toisessa yhteydessä (»Eräs kanteletutkimus». Juhlakirja Ilmari Krohnille, 1927).

Kanteleen synly.

Kanteleensyntyrunon virolaisia toisintoja äskettäin tutkiesaan on KAARLE KROHN päätynyt tulokseen, että näistä erotuu kaksi eri runoa, »Kolmipuinen kantele» ja »Kalanluinen kantele». Jälkimmäiseen kuuluneiksi hän esittää m. m. seuraavat säkeet:

Kusta karpi kandecele?
 Lõhe suure lõualuusta.
 Kusta pulgad kandecele?
 Hau'i suure hambaista.
 Kusta keeled kandecele?
 Hi'uksista neuu noore.

Kalevalan 40. runon säkeet 235—40 eroavat edellisestä vain siinä, että koppa (vir. *karp*) on »h a u i n suuren leukaluusta» ja että kielet ovat »hiuksista H i i e n r u u n a n». 44. runosta kuitenkin löydämme myös i m m i k ö n hiukset, jotka Lönnrot säästi Väinämöisen toiseen kanteleeseen.

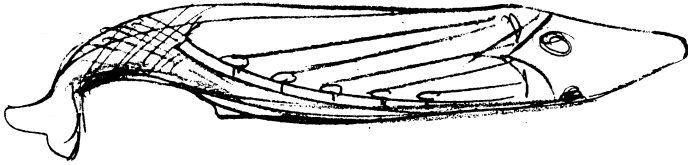
Tämä mielikuvitukselliselta tuntuva soitin on selitettäväksi vaikea. TOBIAS NORLIND on katsonut Kalevalan koko »musiikki-episodin» ruotsalaiseksi lainaksi sangen niukoilla perusteilla (Rig, 1923, ss. 55 ja seur.); Otto Andersson on niinkään main. teoksessaan etsinyt yhtäläisyyksiä skandinaavisesta balladista ja Kanteleensyntyrunosta. Tämän balladin on saksalainen LUTZ MACKENSEN osoittanut kansainvälisen sadun luoteis-eurooppalaiseksi haarautumaksi tutkimuksessaan »Laulava luu» (Der singende Knochen, 1923). M. on puolestaan jättänyt suomalaisen soittimensyntyrunon käsittelynsä ulkopuolelle. Suomalaiset tutkijat eivät ole menneet merta edemmäksi kaiaan. Julius Krohn lausui käsityksensä, että »ensimmäisen aiheen uudemman toisinnon syntyyn (nim. että hauki esiintyy

kanteleen aineksena) mahtoi antaa kanteleen oma, hauin pään tapainen muoto, jossa naulat hyvin voitiin käsittää hampaiksi» (SKH, s. 460). Samaa mieltä oli sittemmin myös Kaarle Krohn, joka tuli päätelmään, että runomme on saanut »alkuaiheensa yhtäläisyydestä lohen leukaluiden ja kanteleen kopan välillä» (KRH, ss. 62—3). Tähän otaksumaan on todella aihetta, varsinkin jos lähtee siitä käsityksestä, että kyseessä olisi alkuaan leikkiruno. Mutta tekee mieli vielä kehittää kala-vertailuja.

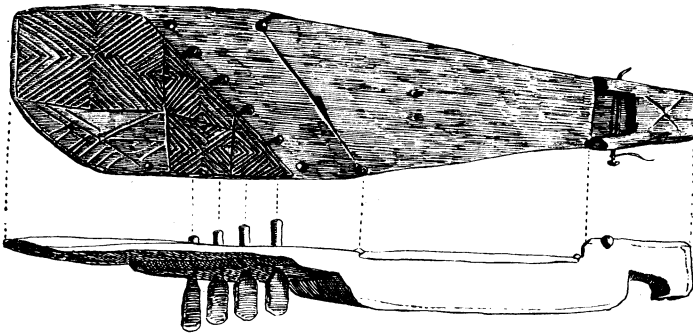
Rohkenen esittää tässä yhteydessä aluksi piirroksen, jonka AKSELI GALLEN-KALLELA sivumennen tekaisi, kantelerunojen ollessa äskettäin keskustelumme aiheena. Kuten näemme, ovat siinä kanteleen ja hauen hahmoviivat yhteen liitetyt (kuva 1).

Tätä rinnastusta ei tarvitse ottaa pelkän leikin kannalta. Sillä jos haluamme etsiä vertauskohtaa vanhimpien kanteleiden yleistyypille eläinkunnasta, tarjoaa solea kala (hauki, lohi) sellaisenaan paremman ulkomuodollisen ja ko'on puolesta luonnollisemman vastineen kuin sen leukaluu. Kun katselemme seuraavaa uskollista piirrosta (kuva 2) eräästä virolaisesta kanteleesta (ERM, n:o A291:75), tulee kala mieleen; siinä on »pursto» l. »häntä», joksi virolaiset soittajat kanteleensa väänninpäähän liittyvää jatkosta kutsuvat (*saba*). Ja jos tahtoo puhua purston juomuista, niin on kanteleseppä niitäkin sommitellut. Kupeelta katsoen voimme pönnassa olevaa reikää, johon kieli-varras on pujotettu, verrata kalan silmään; vääntimien lavat taas muistuttavat kalan eviä (vrt. sitkeätä runosäettä: »kantelen kalaneväisen»).

Mutta ottakaamme vakavaa, joskin kaukaista vertailu-aineistoa. Tosiasia on, että eläimen tai hedelmän kuoret sellaisi-

Kuva 1. Hauen ja kanteleen hahmoviivat.
(Piirsi: Gallen-Kallela).

Kuva 2. Virolainen kantele.

Kuva 3. »Krokodiilikantele». Birma.

naan ovat kelvanneet kielisoittimen kaikualustaksi. Kreikkalainen lyryhän sai koppansa kilpikonnalta. Jo varhaisina aikoina on toisaalta puinen kaikukoppa muovailtu jonkin sellaisen eläimen muotoiseksi, joka on ollut palveluksen kohteena. Viittaaan vain jugralaisten harppuun, joka, muodostaen oman mielenkiintoisen tyyppinsä laajalle levinneessä soitinryhmässään, muistuttaa suuresti kurkea, jonka nimikin soittimella on: esim. ostj. *loro(go)pjuχ* 'kurjenpäinen puu' (ks. esineitä Kansallismuseossa, n:ot: 1870: 30; 3904: 799). Vaan onpa eräs rakenteeltaan kanteleen sukuinen aasialainen soitin saanut itsensä »ve'enkoiran», krokodiilin hahmon. Sen birmalainen nimikin, *mi gyaun*, merkitsee 'alligaattori'. Kuvia museoihin saaduista »krokodiilikanteleista» on eri teoksissa (ks. esim. A. LAVIGNAC, *Encyclopédie de la musique et dictionnaire du conservatoire*, Tome I, s. 174; Tome V, s. 3095). Tähän otetussa soittimen kuvassa (3) krokodiili on tyylieltympi kuin eräissä muissa. Saksalainen CURT SACHS, soitintutkimuksen etevin edustaja tätä nykyä, huomauttaa, että aasialaisille ominainen eläinsymboliikka on voinut vaikuttaa soittimen muodon kehkeytymiseen (*Die Musikinstrumente Indiens und Indonesiens*, ss. 99—100). Toisessa yhteydessä hän toteaa, että Siamissa, senkin jälkeen kun krokodiili-muoto on hävennyt miltei tuntemattomiin, soittimella on säilynyt vielä tämän eläimen nimi (*Die Musikinstrumente*, s. 20).

Luonnollisesti ei »krokodiilikanteleella» ja »haukikanteleella», mikäli jälkimmäisestä voimme puhua, ole mitään suoranaista yhteyttä keskenään. Mutta tutkimus on päätenyt tulokseen, että eurooppalaisten soitinten alkukoti on Aasia. Sinne johtavat meidänkin kanteleemme jäljet. Toinen kysymys on, voidaanko katsoa, että Kanteleensyntyrunossa olisi muistoja 2 000 vuoden takaisilta ajoilta. Muinaistutkimus on kylläkin todennut kalan esiintyvän, paitsi siperialaisessa, myös perma-

laisissa esineissä suosittuna aiheena (ks. A. M. TALLGREN, »Euraasia steppide kala ja selle järellulijad Permis». Album M. J. EISENI 70. sünnipäevaks, 1927). Vastaavia kalalöytöjä, joita muuten — ostjakkimailta tuomiaan puukaloja — SIRELIUS esittelee tässä vuosikirjassa, ei kuitenkaan Itämerenmaissa ole tehty. Ja tämä on vakava vastaväite sille otaksumalle, että kantele olisi alkuaan kalan tunnuskuva.

Mutta toisaalta vallitsee ilmeinen rakenteellinen sukulaisuus aasialaisen krokodilisoittimen sekä kanteleen kesken. SACHS onkin huomauttanut liettualaisesta *kanklesista* puhuessaan, ettei tätä, eikä siis kantelettakaan, voida katsoa vastaavista aasialaisista soittimista tyyten eroavaksi tyyppiä.

Lähtien siitä tosiasiasta, että suomen sukuun kuuluvilla jugralaisilla on käytännössä kurjen (tai joutsenen) muotoinen harppu (ks. ed.), jonka esiintyminen yksinäisenä lajinsa edustajana Siperiassa on herättänyt soitintutkimuksen erikoista huomiota (vrt. SACHS, Handbuch der Musikinstrumentenkunde, ss. 231—2), ja kun tämä ilmiö on varmasti ikivanhaa perua; niin voidaan ajatella, että suomalaisilla heimoilla, heidän saapuessaan Itämeren rannoille, oli muistoja eläimen muotoisesta soittimesta. Ja kun (käsitykseni mukaan balttilaisten naapuruudessa omaksuttu) kantele muodoltaan oli verrattavissa kalaan, niin oli saatu luonnollinen lähtökohta sille käsitykselle, että kalalla oli osuutta kanteleen syntyyn. Tämä käsitys sai erikoisen perustansa siitä uskomuksesta, että vedenhaltian huostassa oli elämiselle arvokas meren riista ja että sama haltia oli myös soittotaidon ihmeopettaja. Näin oli saatu alkuaihe kantelerunolle, jonka tarkoituksena, vertauksellisin viittauksin jalon kalan sekä kanteleen — setukaisten »pyhän soittimen», »jumalan soittimen» — yhteyteen, oli suosioitella vedenhaltiaa.

Tässä tehdyt viittaukset eivät pyydä olla mikään luotettava

eikä lopullinen selvitys kalanluisen kanteleen syntykysymykselle; muiden otaksumien lisänä on kenties näilläkin huomautuksilla arvonsa.

Puinen kantele.

Virossa on laulettu myös runoa kanteleesta, joka tehdään puusta. Kaarle Krohn on palauttanut tämän runon alkumuotoon, jonka mukaan soittimen tekoa koskevat säkeet kuuluvat näin (Eesti rahvalaulud, s. XXVII):

Minu hella vennakene
tegi kannelta kojassa,
pillida peretoassa

õnapuusta õigeesta,
sarapuusta sirgeesta,
vahterasta valgeesta.

Kuvaus käy yhteen nykylodellisuuden kanssa. Se on vain käsitettävä siten, ettei veli käytä mainittuja kolmea eri puuta samaan kanteleeseen, vaan jotakin tai enintään kahta niistä. Virolaiset kanteleet ovat näet kaksipuisia; niissä on *karp*, suom. koppa, ja *kaas*, suom. kansi. Laulajalle rakas kerto on aiheuttanut tässäkin epäasiallisuuden. Vaahtera on muuten runon mainitsemista ollut Virossa yleisin kantelepuu; omenapuuta on myös — setukaisten kertoman mukaan — tarkoitukseen käytetty. Saarni (*saarepuu*) on kanteleseppien mieluinen puulaji. Se esiintyykin runotoisinnoissa. Sitävastoin koivu on hyvin harvinainen vanhoissa kanteleissa; yksikään tapaamistani kymmenlukuisista (suomalaisista, virolaisista, vepsäläisistä) soittajista ei sanonut koivua kanteleeseen käytetyn, sen sitkeyden vuoksi. Museoiden soittimiin nähden on sängen usein vaikea puulajia määrätä; muuttuneen lepän ja koivun erottaminen on puusepille ollut työläs tehtävä. Ettei kansanrunottareen aina voi luottaa, osoittaa esim. setukaisten runoissa usein tavattava säepari:

»pi!P ol!P helle pedäjäne,
kannöl kummö kadajane».

Pilli (soitin) petäjäinen, kannel katajainen — alkusoinnun tavoittelu on houkutellut mainitsemaan kantelepuuksi katajan, jota tarkoitukseen ei ole käytetty.

Suomalaisella taholla tehdään kantele yhden runotoisinnon mukaan »koivusta visaperästä». Tässä oli Lönnotille lähtökohta hänen sommitellessaan runoa Väinämöisen koivukanteleesta (Kalevala: 44. runo). Ylipäätään hallitsee kala, joka saadaan laivaretkellä, suomalaista Kanteleensyntyrunoa. Joskus on poropeuran (t. hirven) (sarvi-, polvi-)luu kopan aineksena. On mahdollista, että laulaja on muistellut kanteletta, jonka varras, mihin kielet kiinnitetään, on ollut luinen. Aunuksen ja Vienan Karjalan toisinoissa esiintyy jonkin kerran (todellisuudessa käytetty) kuusi kopan puulajina (esim. »kuusesta kumajavasta»). — Toisinaan on laulaja hyvinkin asiallinen soittimen rakennetta ilmaistessaan. Inkeristä on tuotu museoon kanteleita, jotka ovat molemmilta kupeilta käsin onteloidut, aukot kansilla peitetyt; paikallinen toisinto sanoo tämän mukaisesti, että kantele oli vielä vailla »kahta kantta äärimmäistä».

Kielet.

Kielle**n** **a**in**e**ks**e**n**a** on useimpien suomalais-virolaisten toisintojen mukaan naisen (suom. »immen itkevän», »hiien immen (vaimon)» jne., vir. »neiu noore», »sötsi sirge» jne.) **h**i**u**ks**e**t**i** hapset. Tämä seikka se on erikoisesti ollut houkutteksena pitämään skandinaavista balladia Kanteleensyntyrunon sukulaisena. On kuitenkin täysi syy otaksua, että runomme kuvaus tässä suhteessa perustuu todellisuuteen. Kun

kerran hevosen j o u h i a on punottu soittimen kieliksi — tästä on museoissa todisteita — niin miksei myös hiuksia!

Setunmaalla, missä kyseessäolevaa runoa ei ole laulettu, eräs »lauluemo» (Anne Vabarn) saneli allekirjoittaneelle runosaan, jossa kuvataan neitoikää, m. m.:

»hius ol'Piks näil hellä ola pääl.
kandlö ol'Piks keele' kaala pääl»
(V:n 1923 muistiinp., I v., s. 83),

sekä toisessa runossa:

»hallö ol'Piks täl hiust ilozat,
köö kahit's' tä kandlökeelekeizi»
(II v., s. 61)

Sananmukaisesti käännettyinä kuuluvat säkeet suomeksi:

hiukset heillä oli hellät olallaan.
kanteleenkielet oli kaulallaan;

ikävä oli hällä kauniita hiuksiaan,
aina kaihosi hän kanteleenkielisiä(än).

Hiuksen epiteettinä on siis kanteleenkieli. Tuskin on tähän voitu johtua muuta kuin käytännön tietä. Itse laulaja puolestaan huomautti tiedusteluni johdosta vain, että runossa niin sanotaan.

»Juoksijan orihin jouhet» ovat niinkään runoissa mainittu kieliaines. Jouhia on tavattukin sekä sorminta- että varsinkin jousisoittimissa. Vanhimmissa suomalaisissa ja virolaisissa kanteleissa ovat kielet väskilankaa; jouhikoissa on esiintynyt äskeisinäkin vuosina punonnaista jouhta. Seikka on yhteydessä soittinten ä ä n e n a n n o n kanssa. Kanteleensukuisessa votjakkien sormintasoittimessa, jonka SIRELIUS on tuonut Kansallis-

museoon, on jouhikielet (n:o 4817: 110). Olen tätä viritellyt ja sormiellut sekä todennut, että sen kielet soivat paljon heikommin ja kaiuttomammin kuin vaskikanteleen. Jouhikossa sitävastoin jouhikieli ei jää kovinkaan häpeään (myöhemmän) jännekielen rinnalla, sillä ääni otetaan soittimesta h a n k a a m a l l a, jousen avulla, mikä varsinaisesti määrää äänen voiman ja keston. Soiton kannalta on täten jouhikielistä luopuminen ollut suuri voitto sormintasoittimelle, jouhikolle ei. On otettava myös huomioon, että (jouhikossa) jouhikieltä myöhemmän jännekielen valmistus («lampaan kiijätössuolista», kuten eräs savolainen viulunsoittaja kertoi) vaatii paljon vaivaa.

Milloin kanteleessa tapahtui siirtyminen jouhikielistä metallisiin, siitä ei ole helppoa lausua varmaa otaksumaa. A. M. TALLGRENIN mukaan on tähän teknillinen edellytys ollut olemassa jo vanhemmalla rautakaudella, n. 200—300 j. Kr., johon aikaan periytyvissä suomalaisissa ja balttilaisissa löydöissä esiintyy hyvin hienoja kierrelankoja. Arvatenkin on molemmilla näillä tahoilla metallikieli tullut myöhemmin käytäntöön, sillä votjakkilainen soittajakin tyytyi jouhikieliin vielä viime vuosisadalla. Jouhikon saapuessa maahamme (lännestä käsin) on kanteleella mahdollisesti ollut jo metallikielet, koskapa uudelle tulokkaalle annettiin nimitys 'jouhikantele', siis: kantele, jossa jouhet tulivat kyseeseen. Tämä on sanottu sen käsityksen kannalta, että kantele meillä on jouhikkoa vanhempi, mitä juuri tämän tutkielman tarkoituksena on runojen antamain viitteiden nojalla valaista.

Mutta on kajottava vielä myös kielten l u k u m ä r ä ä n. Anderssonilla on jouhikon hyväksi todisteina seuraavat erään runon säkeet (Stråkh., s. 74):

»Vielä uupuupi vähäsen:
kieli kahta kanteloinen»

tai:

»yhtä kieltä, kahta jouhta».

ja Väinämöinen pyytää neidolta:

»Anna impi hapsiasi,
anna kieleksi kaheksi.»

Asiallisesti nämä säkeet soveltuvat jouhikkoon, jossa on varhemmin ollut 2 kieltä. Nurmeksen seuduilla on tämän runon laulaja (Lönnrotin aikoina) joutunutkin näkemään jouhikkoja; juuri Pohjois-Karjalasta on niitä useampia museoihin tuotu. Säkeitä saattaa kyllä tulkita kanteleenkin hyväksi siten, että muihin kieliin oli ainekset jo saatu, paitsi kahteen. Toisaalta on muistettava, että 'viisikieli' tavataan inkeriläisessä 'kanteleen' runossa epiteettinä ja että, jos kerran pidetään kiinni suomalaisen ja virolaisen runon alkuperäisestä yhteydestä, jälkimmäisellä taholla ei ole mainintaakaan 2- tai 3-kielisestä soittimesta, vaan esiintyy täällä *kuuekieline* kanteleen kertonimityksenä. Tähän nähden on mainittava, että vanhoissa virolaisissa kanteleissa on 6 kieltä; yksi kieli on alkuperäiseen viisilukuun tullut lisää luultavasti soinnullisen soittotavan johdosta, jota runokin, kuten pian toteamme, kuvaa.

Jousi.

Mutta mitä lausuu runotar otaksutun 2-kielisen soittimet jousesta? Koko suomalaiselta runoalueelta (Suomesta, Inkeristä, Taka-Karjalasta) on yksi ainoa säe, jossa jousi esiintyy, ja siinäkin ruotsalaisperäisellä nimellä. Eräs kiimasjärveläinen laulaja on näet liittänyt runoon säkeet:

»Mist' on tuoho r o k a soahah?
Juoksijan orihin jouhet.»

(SKVR I, s. 786)

Jos itse runon tekijä olisi tarkoittanut jousikkoo, niin odot-
taisi ehdottomasti mainintoja jousesta l. 'vivusta', joka kie-
lillä liikkuu ja äänen ottaa. Tähän seikkaan palataan jäljem-
pänä.

Virolaisissa toisinoissa kuitenkin jousi esiintyy useammin,
esim. säkeessä:

»Kust sai l o o k a kamelelle?»

Vastaukset, mistä »luokka» tehdään, vievät kohta harhateille:
1) »luiga siivaluusta» (joutsenen siipiluusta), 3 toisint.. 2) »näiu
sõrmeluusta», 2 toisint.. 3) »vana kala (havi) külleluusta» l.
»hambaasta», 3 toisint. 1. vastaus on kaikessa mielikuvitel-
lisuudessaan sattuva; olisipa vain todisteita viulua vanhemman
jousisoittimen käytöstä! 2. vastauksessa on sisällöllinen yhtymä-
kohta ruotsalaiseen balladiin, jossa neidon ruumiinosista teh-
dään harppu. 3. vastaus taas tarkoittaa itse soitinta eikä
jousia. Mutta näissä toisinoissa puhutaan myös viulusta
(*viilul*), joka on antanut niissä kanteleelle kaulan (»kellest teen
ma kandle kaela?»), joksi kutsuttavaa osaa kanteleesta enem-
pää kuin jousikostakaan ei etsimälläkään löydä. Koska kai-
ken lisäksi *talharpa* (*rootsi kandel*) ei esiinny edes virolaisissa
muistotiedoissa, puhumattakaan käytöstä niillä seuduin, joissa
Kanteleensyntyrunoa on laulettu, niin on johtopäätös, että
jousen on tuonut sikäläisiin toisintoihin viulu, joka rannikolla
tuli aikaisemmin kuin sisä-Virossa käytäntöön.

Soilanla.

»Sittek vanha Väinämöinen
Istuxen itek' ri p a h a n.

Otti soiton sormillehen,
 Käänsi käyrän polvillehen.
 Kantelen kätensä alle.» — — —

Siinä alkusäkeet ennen v. 1782 kirjaanpannusta, todennäköisesti savolaisesta runosta, joka ensin LENCQVISTIN, sitten GANANDERIN julkaisemana tuli tunnetuksi, myöhemmin myös useille kielille käännettyksi (NIEMI, VKEA, s. 213). Harventamani sanat ovat aiheuttaneet eri arveluita siihen nähden, mikä soitin olisi kyseessä. Jollei 2. säettä irroiteta muiden yhteydestä, niin ei kuvaus lainkaan ole epäselvä. Tosin 'ripa'-sanalla tavallisesti ymmärretään esinettä, johon käsin tartutaan (ruots. 'handtag'). Jouhikossa taas on 'käsireikä', jonka reunapuu soittajilta on saanut nimityksen 'kahva' eikä 'ripa', jolle anneta todistusarvoa REINHOLMIN eräässä kirjeessä olevalle maininnalle. Mutta toisaalta: miten soittaja voisi istuutua kädensijaan? Jos olisi ollut kysymys soittimeen kuuluvasta rivasta, niin odottaisi säkeen kuuluvan seuraavasti, jouhikkoon soveltuvasti: »käen kääntävi ripahan». Mutta Väinämöinen istuutuu ja sen jälkeen »otti soiton sormillehen» jne. LÖNNROTIN sanakirjan mukaan on 'rivalla' useampia merkityksiä, m. m.: 'bänk, sits, stol'. Kun 'ripa' käsitetään istuimeksi, menettää säe kaiken arvoituksellisuutensa.

Mutta miten on käsitettävä 'käyrä'? Tarkastelkaamme runsaampaa aineistoa. Poimin tähän kansanomaisissa toisoinnoissa tavattavat Kalevalan säkeet, jotka soittoasennon ja -tekniikan kannalta ovat tärkeitä:

41. runo:

1 Vaka vanha Väinämöinen,
 laulaja iänikuinen
 sormiansa suorittavi,
 peukaloitansa pesevi. — —

44. runo:

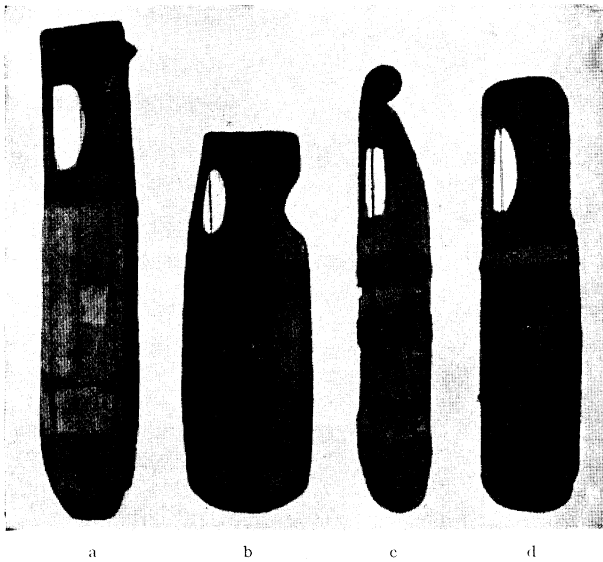
235 Otta kantelon käsille,
 ilon itsensä lähemmä.
 Kären käänti taivahalle,
 ponna polville tukesi. — —

Kuva 4. Iivana ja Pedri Šemeikka
(v. 1896).

Kuva 5. Jousikonsoittaja
Feodor Pratsū.
Valok. A. O. Väisänen.

Kuva 6. Suomalaisia jousikoita.

<p>9 Otti soiton sormillensa,
käänti käyrän polvillensa,
kantelen kätensä alle. — —</p> <p>21 Sormet nousi notkeasti.
peukalo ylös keveni.</p> | <p>241 Sai äänet asetetuksi,
soittonsa sovitetuksi,
niin käänti alakäsille,
poikkipuolin polvillensa. — —</p> <p>250 Kun on soitti kanteletta
käsien pienin, hoikin sormin,
peukaloin ulos kiverin,
jopa virkki puu visainen, —</p> <p>257 Sormin soitti Väinämöinen,
kielin kantele kajasi.»</p> |
|--|---|

»Otti soiton sormillensa» on kaikista yleisin säe toisinnoissa; usein tavataan myös sen vastine: »otti kantelon käsille». Säkeen »ilon itsensä lähemmä» sai Lönnrot Vienan Karjalasta SKVR I 610). Näiden ollessa vielä ylimalkaisia ilmaisee jo säe: »kantelen kätensä alle» (vrt. »niin käänti alakäsille», EUROP. muistiinp.), että on kyseessä vaaka-asentoinen sormintasoitin, jollainen juuri kantele on.

Säkeet: »käänsi käyrän polvillensa» ja »ponnen polville tukesi», jota toisinnoissa vastaa muoto: »otti (pani) ponnen polvillensa», ovat rinnastettavia; soittimen suhdetta polviin selventää vielä 10 eri toisinnoissa esiintyvä säe: »poikkipuolin polvillensa».

Etten tarvitsisi olla monisanainen, viittaaan viereiseen, v. 1896 otettuun valokuvaan (4), jossa Iivana Šemeikka pitää kantelettaan runosäkeiden osoittamalla tavalla: »käyrä», joka samalla on »ponsi», on »käännetty» polvelle. Tämä rakenteellinen piirre on muuten vanhoille (5-kielisille) kuten uudemmillekin suomalaisille kanteleille ominainen. Pitäen kanteletta sylissä lappeellaan soittaja johtui muovaamaan ponsipään polvea (reittä) vasten sopeutuvaksi. Kuvia viisikielisen käyttäjään soittoasennosta ei valitettavasti ole montakaan, ja aikaisemmat tutkijat eivät ole tulleet kiinnittäneeksi asentokysymykseen tarkkaavaista huomiotaan. Se taiteilija, joka on piirtä-

nyt kuvan kanteleensoittajasta LAGERVALLIN »Ruunulinna»-teoksen kansilehdelle, on seikasta vaarinottanut. »Käyrän» käytännöllinen merkitys on itseltään soittajiltakin unohtunut sen johdosta, että, soitanta kun useimmiten tapahtuu asuinhuoneessa, kantele asetetaan pöydälle, jolloin polvet eivät näe vaivaa; tästä on kanteletta koskeviin arvoituksiinkin tullut »polvella laulaa» säkeen ohelle lisäviittaus: »laudalla laulaa» t. »pöydällä pörisee». Kun viimeaikaiset kanteleet kieliluvun lisääntymisen keralla ovat kooltaan suuresti kasvaneet, olisi jalat soitettaessa pidettävä hajallaan, jos mieli asettaa »käyrä» polven nojaan. Senvuoksi on usein nähdyissä kuvissa, joissa kantele on soittajan sylissä, ponsiosa polven ulkopuolella. »Käyrä» on täten kanteleessamme enää pelkkä jäännös (rudimentti), tosin kaunis sellainen.

Virossa, jossa on käytetty soinnullista soittotapaa, minkä johdosta kanteletta pidetään sylissä kupeellaan, ei ponnien muotoon ole ollut aihetta kiinnittää huomiota (vrt. kuvaa 2). Kuitenkin vepsäläinen kanteleseppä, niinkään soinnullisen soittotavan edustaja, on pitänyt silmällä sitä, että oikean käden ranne, sormenpäitten lyödessä sointuja kuuluville, saisi mukavan lepoasennon, ja täten hän on antanut ponnelle ylöspäin kaartuvan muodon. Sama mukavuusnäkökohta, vasemman käden etua tarkoittava, on ollut vaikuttamassa useimpien virolaisten ja vepsäläisten kanteleiden siipimäisen l. purstomaisen jatkoksen kehkeytymiseen ja säilymiseen (ks. kuvaa 2).

Suomalaisiin runotoisintoihin sisältyy vielä hajasäkeitä, joita edellä ei ole kosketeltu. Jos lähdetään siitä, että tutkimuksen on otettava huomioon säkeiden rakenteellinen kelpoisuus sekä yleisyys eri laulualueilla, voin muut sivuuttaa paitsi säkeen:

»kären käänsi taivahalle», joka esiintyy neljä kertaa »pani ponna polvillehen» säkeen kertona.

Kanteleessa on kylläkin kärjeksi kutsuttava osa, se pää nim., jossa on pisimmän kielen väännin ('naula'). Mutta soittaessa 'kärki' ei ole käännettynä »taivahalle». Lönnrot on selittänyt tämän säkeen virityksen tapahtuessa todettavaan asentoon perustuvaksi: »Kantele sävellyttäissä pidetään pystössä polvilla, naulapää (kärki) ylöspäin. Vasemman käden peukalolla ja lähimäisillä sormilla kierretään nauvoja ja oikean käden sormet koettavat kieliä» (Kalevalan selityks., 44. runo). Jollei tämä (vain 4 toisinnossa tavattava) säe kuulu alkuaan toiseen runoon, niin on L:n selitys tyydyttävä. Säkeemme ei näet sovellu jouhikkoon, sillä tässä soittimessa ei ole kärkimäistä osaa. Ainoastaan yhdessä (kesälähteläisessä) jouhikossa on väänninpää muovattu kärkimäiseksi (kuva 6 c) — epäilemättä kanteleen vaikutuksesta, sillä muut säilyneet jouhikot liittyvät rakenteeltaan suorakaiteenomaiseen ruotsalaiseen *talharpa*-tyyppiin. (Kuvassa 5 näkyvän soittajan jouhikko on sikäli poikkeuksellinen, että siinä on kuveysvennykset.) Muut säkeet taasen eivät puolla jouhikkoa. Tätä soitinta ei aseteta poikki puolin polville, vaan miltei polvien väliin, sellon tapaan (ks. kuva 5). Edelleen: runo ei virka sanaakaan kahvasta, johon vasen käsi sijoitetaan, vaikka muuten soitantaan varustautuminen on havainnollisesti, kanteleeseen soveltuvasti, kuvattu. Saammehan yksin s o r m e n k ä y t ö s t ä k i n todistusaineistoa. Runo näet ei unohda peukaloa, joka »ylös kevenee» usein joutuessaan koskettelemaan ylintä kieltä. Jouhikonsoittajalla molemmat peukalot ovat liikukumattomassa asennossa. Ja vihdoin: aivan itsepäisen samantlaisena palautuu sekä hyvissä että huonoissa toisunnoissa alin omaa säepari:

»sormin soitti Väinämöinen,
 kielin kantele pakisi».

Jousenkäytöstä vaan ei mainita sanaakaan. Kun kerran esiintyy sellainen säe kuin: »soitteloopi, joitteloopi», niin antautuisi, jos olisi kyse jouhikosta, itsestään säepari: »sormin kieltä soitteloopi sekä jousin joitteloopi».

Toivoakseni tämä riittänee jo osoittamaan, että suomalaisen runon soitin on kantele. Mutta 'harppu'-nimitys? 'Harkoksi' muuntuneena sana ilmaisee, ettei laulaja ole edes tiennyt, mikä harppu on. 'Harpulla' on käsittääkseni sikäli todistusvoimaa, että se osaltaan viittaa runon levinneisyyteen länsi-Suomeenkin, jossa tämä sana ehkä jo v:n 1400:n paikkeilla on (myöhemmästä muinais-)ruotsista kieleemme omaksuttu, nähtävästi sen jouhikontapaisen soittimen keralla, josta Porthan puhuu. ('Harppu'-sanasta ks. H. J. STRENG, Nuoremmat ruotsal. lainasanat . . . ss. 28, 308.)

Mutta luokaamme vielä silmäys virolaiseenkin soitannankuvaukseen. Kaarle Krohnin yhteensommittelema »Puisen kanteleen runo» (ks. ed.) jatkuu:

Minu hella vennakene,
 Vii see kannel kammerisse,
 Sea sängi serva peale;

Peksa ise peigalalla,
 Sõrme otsilla osa'a.

Tuntuu ensi aluksi kummalliselta, miksi kantele on vietävä kamariin ja asetettava soitettaessa sängyn reunaselle. Otan selitykseksi taas erään katkelman edellämainitun setukaislaulajan »Neidon ikä»-runosta, rakenteellisesti tosin huonosta, mutta asiallisesti valaisevasta:

»Olt'iks küll hää neijo elo,	heidiks jala' jalotsehe,
olt'iks kall'is kabo elo:	piit'iks täl lauli pähütseh,
kui heidäs tä ödagu magama,	kannöl lauliks kat't'imö veerel.»
panni pää pähütsehe,	

Sananmukainen suomennos:

Oli kyllä hyvä neidon elo,
 oli kallis kavon elo;
 kun heittihe hän illalla makuulle,
 pani pään (sängyn) pääpuoleen,
 heitti jalat (sängyn) jalkopuoleen,
 soitin hälle lauloi pääpuolessa,
 kannel lauloi katteen vierellä.

Kuvaus on tosioloihin perustuva. Nuoret miehet (runon »veljykkäiset nuorukkaiset») kokoontuvat iltaisin, varsinkin lauantaisin, suureen joukkoon, joka lähtee laulaen ja soittaen »tyttöjen luo», kuten he sanovat. Kun aittaaan tai »kamariin» on päästy, niin soitin — joku vuosikymmen sitten vielä kantele, nykyään harmonikka — »säädetään sängyn reunaselle», ja öinen ilonpito alkaa. Länsivirolaisissa tosinnoissa ilmaistu neidon toivomus selittyy parhaiten siten, että »veli», s. o. kosijaksi odotettu poikamies, saapuisi hänen kamariinsa kanteleineen.

Soitettaessa kanteletta »piestään» peukalolla ja sormenpäällä. Jälleen runo on asiallinen: virolainen soittaja näet asettaa vasemman käden sormet kielten väliin ja oikean sormenpäällä tai erikoisella soittotikulla (vrt. runon 'raudakämbelilla') lyö (»pieksää», »rapsii», »helistää», vrt. toisintoja) kuuluville sointuja, joiden vaihtelua aikaansaadaan tukkimalla milloin toiset, milloin toiset kielet. Jotta kumpaankin soitossa esiintyvään sointuun olisi käytettävissä yhtä monta kieltä, on kielilukua lisätty 6:ksi. Melodista soittotapaa käyttäneet

suomalaiset tulivat, niin kauan kuin runolauluun liittyneet sävelmät olivat pentakordisia, 5 kielellä toimeen.

Sekä suomalaisiin että virolaisiin runotoisintoihin sisältyy vielä kuvaus soiton vaikutuksesta. Tämä aihe ei enää ole suoranaisessa yhteydessä soitinkysymyksen kanssa. On tosin kerrottu muistelmia, kuinka se ja se soittaja sai kuulijansa kyyneltymään taikka toisen kerran taas »naiset kaikki naurusuulle, miehet mielelle hyvälle». Kuitenkin runo, jonka mukaan koko luomakunta ihastui Väinämöisen soittoon, ei ole voinut lähteä kotoisten tosiolojen pohjalta.

A. O. Väisänen.
